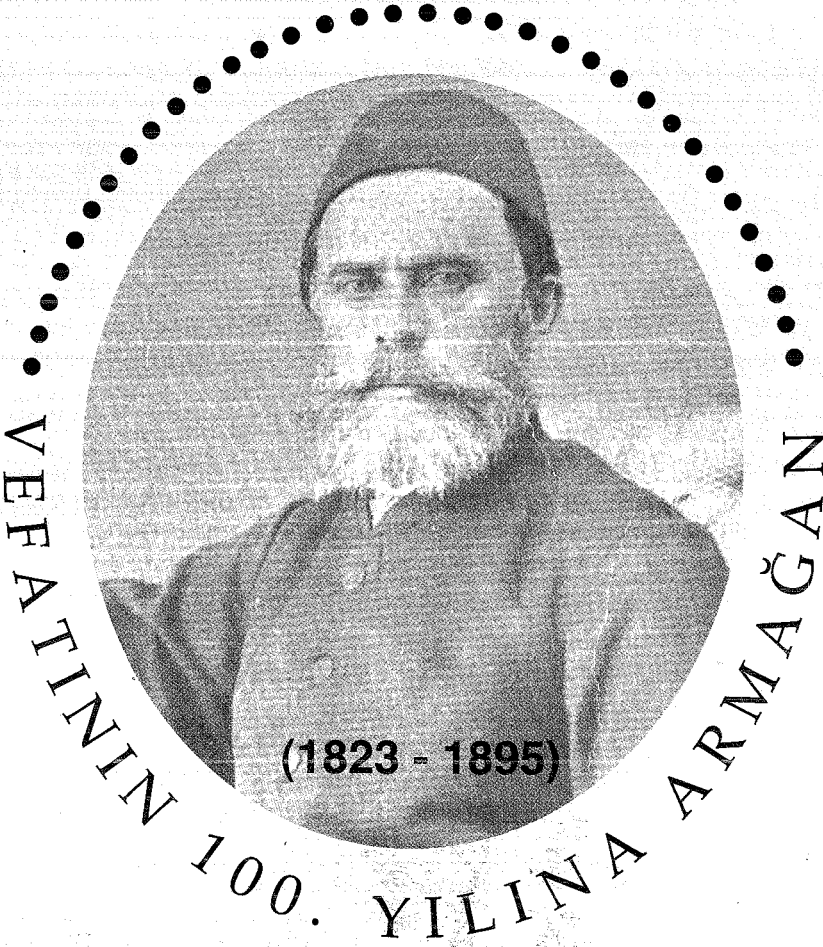

Ahmet Cevdet Paşa

TÜRKİYE DIYANET VAKFI YAYINLARI

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 232

AHMET CEVDET PAŞA

(1823 - 1895)

(Sempozyum : 9-11 Haziran 1995)

ANKARA
1997

Cevdet Paşa'nın Medreselerle İlgili Görüşleri

Prof. Dr. Musa ÇADIRCI

Ahmet Cevdet Paşa, ilköğrenimine Lofça'da başlamış, Tanzimat'ın ilân edildiği 1839 yılı başlarında İstanbul'a gelmiştir. Burada dönemin önde gelen hocalarından Arapça, Farsça, fıkıh, hadis, tefsir gibi dersler görmüş, Birgivi Hoca Şakir Efendi'den "izn-ü icâzet" almıştır. Arapça ve Farsçayı okuyup yazabilecek, Fransızca ve Bulgarca'yı anlayabilecek ölçüde bildiğini dile getirmektedir.

Başarılı, çalışkan bir öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. Şair Süleyman Fehmi Efendi'den, "Cevdet" mahlasını, 1843 yılında almıştır (Tezakir IV, 14). Hocaları arasında bulunan, daha sonra Şeyhülislâm olan Kara Halil Efendi'nin takdirini kazanmıştır. Ocak 1844'te, 23 yaşında iken, Preme-di kazası kadılığı göreviyle devlet hizmetine girmiştir. Bir yıl sonra ise, "ibtida-i hâriç İstanbul ruûsu" olarak, tarik-i tedrise (müderris olarak) dahil olmuş ve 1849'da da, "hareketi hariç" derecesine, 1850'de "Meclis-i Maarif-i Umumiye" azalığı ve "Darü'l-muallimin Müderrisliği"ne atanmıştır. "Medresede, geçinecek kadar maaşa nail olup, neşr-i uluma hasr-ı ömür etmek" arzusunda iken, yani müderris olarak kalmak amacında iken Reşit Paşa'yla tanışmış, Fransızca öğrenmeye ve memuriyette yükselmeye başlamıştır. 1956'da, Galata Mollası olmuş, hemen Arkasından "Mekke-i Mükerreme" payesi almış, 1861'de ise İstanbul Payesi başarısını göstermiştir.

Fatih Medresesinin yetiştirdiği ulemanın son büyük temsilcilerinden feyz alan Ahmet Cevdet Efendi, ifadesine göre, diğer öğrencilerin on yılda öğrenemediklerini 5-6 yılda öğrenmişti. Bunun nedenleri arasında, malî durumunun iyi olmasının da etkili olduğunu belirtmektedir. Diğer öğrenciler, geçimlerini sağlamak için, üç aylarda cer'e çıkıyorlar, yılın ancak yarısını öğrenime ayırabiliyorlardı. O ise, ailesinin malî desteğiyle, günlük işlerini bile beraber kaldığı arkadaşlarına gördürerek sürekli çalışıyordu. Anlatımı ile "Medreseler, alem-i kainaat olup, talebe pek az bir masrafla geçinir. Medresede, sairine nispetle ben beyler gibi geçirdim. Daima talebeden biri yemek pişirir vesair hizmetleri görür idi. Ben yalnız masrafını verirdim ve efkaatımı mütalaa ile geçirirdim.

Medreselerde daima böyle boğazı tokluğuna hizmetkâr bulunur ve insan pek az masrafla idare olunur." (Tezakir, 40. Tetimme, Ank., 1967, s. 6)

"...Daima talebeden biri, bir ya da iki türlü yemek pişirip birlikte yedikten sonra, kendi odamda تنها kalıp. tatlı tatlı mütalaaya telifat ile meşgul olurum."

"...Ulema ve Udebadan ahibap ve yaranım çok idi. Gece medreseye varmasam, arayıp soranım yok idi. Akşam üstü ahibbadan birine rast-gelip de başka mahalle gidecek olsam, medresedeki refikim bunu canına minnet bilirdi; zira, hazırladığı yemek münhasıran kendisine kalırdı."

"...Hangi tekkeye varsam ri'ayet bulurdum. Mesnevihan olduğum cihetle, mevlevi dergâhlarında muhterem olurum ve bazen geceleri dahi, Galata Mevlevihanesinde kalırdım. Yazın dahi, Boğaziçi'ne giderdim. Elhasıl, gayet sebk-ü bar ve gam-ı endişe-i ferdadan azade olarak, her gün istediğim yerde gezerdim."

Medrese-nişin talebelerin ma'aşça muzayakaları pek ziyade ise de, cümlesi azade-ser ve alemin inkılabatından bi-haber olup, zeyd ve amr'ın mücadelesi anları incitmez. Havadis'i rüzgâr, anların efkârını perişan etmez. Şu kadar ki, medreselerin bu hali iki yüz altmış (1844) tarihine kadar mümted oldu. Andan sonra, medreseler aleminde dahi tegayyüratı azime vuku buldu. Medreselerin usul-ü talim-i teşkili bozuldu. Ol vakte kadar, medreselerde, tatil gecelerinde aktolunan encümeni musahabetlerde, mebahis-i ilmiyeden başka bir söz işitilmezdi. Andan sonra, her ne vakit bu encümenlere gittimse, amiyane ülfet musahabetlere tesadüf ederek, mübahese-i ilmiye işitmedim. Ben de ondan sonra bu encümenlere gitmedim. Eskiden, medreselerde, hisap ve cebir ve hendese ve heyete vesair fûnun-u hikmete dair pek çok kitap okutulurken, şimdi ise medreselerce bu dersler, metruk ve menfi olmuştur." demektedir."

Üç aylarda, medrese öğrencileri cer'e çıkmakta idiler. Bu yüzden, yılın ancak yarısında öğretim görebiliyorlardı. Cevdet Efendi ise, sadece bir Ramazan ayında, doğum yeri olan Lofça'ya sıla hasreti nedeniyle gittiğini belirtmekte, diğer bir vesileyle de, Selanik, Serez ve Drama taraflarına seyahatle yetindiğini vurgulamaktadır. Zamanının kalanında ise, İstanbul'da oturup, gece gündüz demeden, tatil zamanında daha çok çalışmaktaydı. Bunun sonucunda, diğer öğrencilerin on yılda tahsil edemediğini, beş-altı yılda tamamlayabilmişti.

"Talebe-i ulum içinde, riyaziyat ile meşgul olanlar az olup, ekseri irtifa almak için rub risalelerini kiraat ile iktifa eylerdi ve bu dahi, ancak,

taşralarda, bulundukları beldelerde, Ramazan-ı Şerifte, iftar saatlerini tashih için idi." diyerek medrese öğrenimi görenlerin ne kadar yetersiz olduklarını dile getirmektedir. Kendisinin ise, özel çabasıyla gerekli bütün bilgileri edindiğini, diğer meslektaşlarına, medrese öğrencilerine yararlı olmak amacıyla Türkçe bir risalecik bile yazdığını belirtmektedir.

İstanbul medreselerindeki müderrislerden bazıları hakkındaki değerlendirmeleri de oldukça ilginçtir. "...Ol vakit, İstanbul'da, hayli ulemayı âlâm olup, birinci tabakada bulunanların en meşhurları, Akşehirli Ömer Efendi ve İmamzade Esat Efendi ve Antakyalı Sait Efendi ve Denizlili Yahya Efendi ve Tabakayı saniyede bulunanların en şerefrazları, Vidinli ve Giritli hoca efendiler ile Şehr-i Hafız Efendi idi. Bu tabaka ricalinden, Hekim Hamit Efendi namında, Fatih'te ders okutur bir hoca var idi. Gayet ezkiyâdan (zeki) idi. Lakin, tababet ile meşgul olduğundan, uzun uzadıya derse bakmazdı. Ma'ahâza, kuvve-i zekâsı hasebiyle, bila mütalaa tedris eylerdi. Meccanen talebeye bakar ve biçaregânı görüp gözetir hâyır bir zat idi. Ve tabaka-i salisede, Hafız Seyit Efendi ile Birgivi Şakir Efendi olup, Hafız Seyit Efendi'nin ulum-ı Arabiye'de yed-i tûlası ve Şakir Efendi'nin, fûnûn-ü hikemiyede ve alehusus ilmî mantıkta, meleke-i tâmmesi var idi. Anlardan sonra, tabakayı rabia, onların kabına varabilecek zevatın bulunmaması, ilmin inkırazına emare ittihaz olunmuyordu."

"...Hafız Seyit Efendi, Çarşamba Pazarında İsmail Efendi Medresesinde münvezi olup, kimesneyle ihtilaf etmezdi. Akşam sabah derse çıkıp, sair vakitler odasına kapanır ve daima mütalaa ile meşgul olurdu. Eyamı tatil demeyip, talebe mevcut oldukça tedris eylerdi. Şaban-ı Şerif'in duhulünde, talebe hep taşraya gitmekle, okutacak adem bulamazdı. Ben de, ondan başka hoca bulamazdım. Binaenaleyh, yalnız başına, ondan, taa bayram akşamına kadar ders okurdum. Bu cihetle, İstanbul'da tahsil eylediğim malumatın çoğu ondandır. Gayet zeki ve hallâl-i müşkilat bir zat-i celil-ü sıfat idi. Lakin, takriri gayet süratli olup, dersi müntehilere (son sınıf) mahsus idi."

Cevdet Paşa'nın öğrencilik yıllarına ait gözlem ve anıları böyle olmakla birlikte, Osmanlı medreselerinin tarihî gelişimi ve çöküşüne ait yazdıkları daha da düşündürücüdür.

Tarihinin, 1. Cildinin 108-117 nci sayfalarında verdiği bilgiler, birçok tarihçi ve araştırmacıya kaynaklık edegelmektedir. Zamanımızın elverdiği ölçüde, bu bilgileri özetleyerek aktaracak, yüzyıllar öncesinde olup bitenlerden ders alıp almadığımızın değerlendirmesini sizlere bırakacağım.

İlk Osmanlı sultanları, ilim ve maarife önem vermişlerdi. Özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde, İstanbul'da ilim ve maarif pek ziyade revaç buldu. Dünyanın her tarafından parmakla gösterilen bilim adamları, İstanbul'a geldiler. Müderris olabilmek için, danışment olarak medreselerde çok uzun süre çalışmak gerekiyordu. Danışmentlik için ise, önce ulemadan birinden "hariç" derslerine başlamaya hak kazanılacaktı. Başlangıçta, sahn medreselerine girebilmek için, onların idadisi "lisesi" demek olan aşamalardan geçmek gerekiyordu. Bunlara, Musıla-i sahn deniliyordu. Sahn medreseleri, Fatih Camii'nin iki tarafındaki kargir ve kurşunlu sekiz medrese idi. Bunlarda, hücre sahibi olan talebe, âlim ve fazl zatlar olup, çoğunun eseri vardı. Bunların eskilerine muid denilirdi; ki, medreselerde müzakereci olup lise düzeyindeki öğrencilere de ders verirdiler. Bunlar, 1000 (1591) yılına dek, önceki müderrisler kadar bilgili idiler. "...İşte, talebe-i ulum, böyle, birbirinin idadiyesi olan medreseden medreseye geçerek ilim ve fenni tamam öğrenerek, hariç ve dahil ve sahn raddelerinde, nice zaman danışment olmak yolu ile mülazim olduklarında, isimleri Ruzname-i Hümayuna kayd olunurdu."

Özellikle müderrisler halk gözünde bir ayet-i kerime ve hadis-i şeriften hükümler çıkarmaya yeterli kimselerdi. Ayrıca, doktor, mühendis gibi kimseleri de bunlar yetiştiriyorlardı. Sekiz sahn müderrisleri, ilim adamlarının en seçkin ve en başta gelenleri idiler. Kısacası, müderrislik ruûsu "Mülazemet" belgesi aldıktan sonra, nice seneler yüksek düzeyde ilim ikmaline, mesai sarf ederek emsalleri arasında üstünlük gösterenlere verilirdi.

Devletin bütün kurum ve kuruluşlarıyla birlikte medrese öğretimi de, çağının gözdesi olma özelliğini, ne yazık ki sürdüremedi. 1000 yılından (1591'den) sonra, giderek, her işe hatır karışmakla ve her emirde müsamaha olunmakla, müstehak olmayanlara hadden ziyade mansıplar verilir oldu. Kazaskerler, az vakitte sebepsiz yere işten el çektiler. İçlerinde hırslı ve doymak bilmez olanları, tam tayını fırsat bilip, mansıplarının çoğunu, ehliyetsiz olanlara vermeye başladılar. Molalar bile, mülazemet kâğıtlarını sattılar. Mülazemet ise, ulema olmanın giriş kapısı olduğundan, bu bozulma, voyvoda, subaşı kâtipleri, halktan kimselere para karşılığı mülazim olma yolunu açtı. Bunlar, kısa yoldan kadı ve müderris olmaya başladılar. Sahn-ı ilim, cahil kimselerle doldu. Artık, âlim ile cahil belirsiz oldu.

Müderrislikte, bilgine, fazilet aramayınca, müderrisler de medreselerine gitmez oldular. Yanmış, yıkılmış, yalnız arsası kalmış medre-

selere bile müderris atanmaya başlandı. İsmi var cismi yok birtakım havadan medreseler gösterilir oldu. Sayı arttıkça öğretim unutuldu. Müderrislik, mücerret bir saygı payesi ve bir medreseden diğerine nakil ve paye terfiinden ibaret kaldı. Sınav usulü, sadece medrese öğrencilerine uygulanır oldu. Soylularla, bazı kimselerin yakını olanlar için, sınavsız ruus almak kapısı açıldı. Sadarette bulunanların ve mülk sahiplerinin oğulları, genç iken müderris olup, arasına yüksekte atıp tutarak, üst derecelere çıkıp, sakalları çıkar çıkmaz zengin olma nöbetlerine yakalanmışlardı. Vezirler ve devlet ricalinden bazıları da, oğullarını ve ekseriya işe yaramayanlarını, ilim yoluna sokar oldular. Böylece, ilim alanı, cahillerle doldu, âlim ve cahil bir tutuldu.

Alt kademelerde yer alanlar, sahn-ı seman müderrisliği sekiz kişilik olduğundan, musılayı sahn düzeyinde birçok müderris birikir oldu. Sıkıntı çekildiği için, bu dereceye batacak denildi. Bir yolunu bulup sırasını beklemeden üst rütbelere erişmek istisna ve imtiyaz kuralı oldu ve bunlara da, müderrislerin deyimiyle, tafra adı verildi. İstihkak, ehliyet ve kabiliyetleri olmadığı halde, yolunu bulup müderrisliğe alınanlar, giderek mevleviyete erişip ve sonra en yüksek rütbesi olan kazaskerliğe geldikleri zaman, Devlet-i Âliye'nin bir işine yaramayıp, geçerli hak diye elde ettikleri arpalıklarını, küçük görerek kibirlenip, birbirlerinin aleyhine söz söyleyip çekiştirerek kötülüklerle zaman geçirmekten gayri kârları olmazdı.

Rüşvet, birinin adamı olmak ve başka yollarla ellerine mülazamet belgesi geçirenlerle, bilim adamı dairelerinde ismini okuyamaz, sağını solunu bilemez, onun bunun adamı hizmetçi güruhu, yargıda görev almaya başlamakla da, işler iyice çıkmaza girdi. Böylece, bilgisiz, karaktersiz kimselerin ilim mesleğine girmeleri, bilginlerin namus duygularını incitmekte ve halk gözünde değer ve itibarlarını sarsmaktaydı. Mültezim ve haraççıların başvurularıyla işten ele çektirilir olduklarından, içlerinde doğru olarak ulema ve sulaha bulunan kimseler de, ırz ve namuslarını koruyabilmek için zalimlere boyun eğmeye ve dediklerini yapmaya mecbur olurlardı. Bununla birlikte, yargıya oranla müderrislik ve danışmentlik biraz daha iyi konumdaydı. Bayezit Medresesi Danışmentliği ve mülazamet ve ruus imtihanları usulü henüz sürüyordu.

Fakat, bu imtihan usulü, anlatıldığı gibi, yalnız medreseden yetişen öğrenciler içindi. Müderrislik unvanını alma, sınava, bilim alanında ilerlemeye bağlı değildi. Bir taraftan sınavlarla unvanlar verilirken, diğer taraftan da, ulema çocuklarına, sınavsız ruuslar verilmekteydi. Şeyhülislâmlar, öngörülenlere, istedikleri vakit unvan verdikleri gibi, padi-

şahın imamları, hekimbaşları, özel bir bağışla tedris ruusu almak-
taydılar. Müderris olanlar, hiçbir şey bilmeseler ve işe yaramasalar bile,
aldıkları bu ilmî rütbeler sayesinde, rahatlıkla geçimlerini sağlardı.
Devlet hizmetinde liyakat ve başarısı, ilim tahsili ve maarife yakınlığı
olmayan kibar çocukları da, tarik-i tedrise girerlerdi. Kimi vekillerle
vezirler de, ilmiye mensuplarının öldürülmekten ve müsadereden
korunduklarını gördüklerinden, oğullarını bu yola sokarlardı. Böyle
birçok kibar çocukları, genç yaşlarında, belki de çocukken, tedris ruusu
ile geçim yolunu sağlar ve kıtvetil ulemayı muhakkikin olurlardı. Çoğu
okumayıp cahil kalırlar ve imtihan olup da müderris olanların ömürleri
ise, medreselerde geçmiş tahsilleri, fen ve muteber kitapların öğre-
nimine bağlı bulunmuş olması ile, ekseriye medrese basamaklarını
çıkarken yarı yolda kalır, nadir olarak mevleviyet rütbesine yükselenler
de, devlet işlerinden ve memleket ahvalinden habersiz olurlardı.

Kısacası, onlar pek genç ve bunlar pek geç müderris olduklarından,
sadaret ileri gelenleri içinde liyakat sahibi ve malumatlı kimseler olarak,
devlet sırrını gizler, siyaset işlerinde yeterli, mühim ve gizli devlet işle-
rinde işe yarayacak zatlar pek ender bulunurdu.

İlmiye sınıfının aslı esası o kadar bozuldu ki, yalnız ismi ve resmi
kaldı. Halbuki ismi bu ismi verenlere ve resmi geçmiş alimlerin güttük-
leri güzel usullere aykırı düşmesi şöyle dursun, ömründe okuyup
yazmamış çuhadar ve kayıkçı makbulelerine mansıp tercih edilmesi gibi
çirkin gösteriler, garip merasim ve âdet çıkarıp tarik-i ilmiyyenin batıl
ve cahillik içinde yol almasına, mühim olan insan haklarını koruma
işlerinde hatıra hayale gelmedik fenalıklar ortaya çıkmasına sebep olup
artık tarik-i ilmiyyenin ıslahı yapılacak önde gelen işlerden görülmüş ise
de, hemen bunca rütbelerin ve tayin yerlerinin nasplarını kaldırıp
silmek kabil olmadığından ıslahın yavaş derecede yapılması isten-
mekteydi.

Bu şekilde devam edip gidiyor Cevdet Paşa'nın anlattıkları. Bu anlat-
tıklarının gerçeğin ta kendisi olduğuna dair, elimizde binlerce belge ve
bilgi bulunmaktadır.